

УДК 141:319.8:37.015.31:39(=161.2)

М.О. СЕМІКІН

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПОВОРОТ У ФІЛОСОФІЇ ТА ПЕДАГОГІЦІ НАРОДНОГО ВИХОВАННЯ**Семікін Михайло Олександрович** – аспірант кафедри філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Розглянуто антропологічний аспект етнічного буття людини, обґрунтовано необхідність філософського (антропологічного) осмислення феномена етнічності та етнокультурності, визначено роль філософсько-антропологічної складової у методології вивчення і реалізації народного виховання.

Ключові слова: антропологічний поворот, етнопедагогіка, педагогічна антропологія, народне виховання.

Рассмотрен антропологический аспект этнического бытия человека, обоснована необходимость философского (антропологического) осмысления феномена этничности и этнокультурности, определена роль философско-антропологической составляющей в методологии изучения и реализации народного воспитания.

Ключевые слова: антропологический поворот, этнопедагогика, педагогическая антропология, народное воспитание.

Anthropological aspect of ethnic being of a human has been considered, the necessity of philosophical (anthropological) comprehension of the phenomenon of ethnicity and ethno-culture has been substantiated, the role of philosophic-anthropological component in the methodology of studying and implementation of folk upbringing has been defined.

Key words: anthropological turn, ethno-pedagogy, pedagogical anthropology, folk upbringing.

© М.О. Семікін, 2012

Постановка проблеми. Необхідність філософського осмислення народної педагогіки та етнопедагогіки спонукає до осягнення явища, яке відбулося у гуманітарній думці ХХ століття – антропологічного повороту в усіх розмислах, що стосуються людини, зокрема її культури, освіти, національного і духовного буття. Значущість проблеми людини протягом вже чотирьох століть неухильно зростає, а в останній час цей процес набув нового прискорення. Біля витоків цього піднесення стоїть загальний процес секуляризації, що розпочався ще у новітній час і який на місце Бога-творця поставив Людину-творця.

Інтерес до проблеми людини суттєво зростає в ХХ столітті: гостра критика науки і, зокрема, визнання обмеженості природничого підходу до вивчення людського світу, цивілізаційний поворот індустріального суспільства до інформаційно-гуманістичного значно звеличують роль людської індивідуальності, її творчого потенціалу, а орієнтація суспільства на демократичні, правові засади прогресивного розвитку надає сенсожиттєвого характеру осмисленню людиною місця у суспільстві. Саме тому філософського (антропологічного) осмислення потребує сьогодні феномен етнічності, етнокультурне буття людини, яке в подальшому буде репрезентувати людство, незважаючи на його зростаючу цілісність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що «антропологічний поворот» у філософії розпочався ще у 20-ті роки ХХ століття, а в 60-х роках поширився на педагогіку та сприяв появі таких педагогічних надбудов, як педагогічна антропологія, антропологічна педагогіка з множиною підходів і різним тлумаченням сутності людини:

– інтегральний підхід, який трактує людину як *Homo educandus* і *educabilis*, тобто як істоту, яка

виховується і потребує освіти (А.Флітнер, Г.Рот, М.Лідтке);

– філософський підхід, який інтерпретує людину як «тварину, яка постійно самоздійснюється за допомогою освіти і є цілісністю відкритих питань, відкритою системою» (О.Больнов, Й.Дерболав, В.Лох);

– феноменологічний підхід, який розглядає людину як *Homo distinctus* та відповідно до якого людина постає підлітком, дитиною, учителем, школярем, батьком, матір'ю (М. Лангевелд, Р. Лассан);

– діалектико-рефлексійний підхід, який трактує людину як «політичну тварину», що проявляє себе в модусі соціального і індивідуального самоздійснення (М.Бубер, Е.Левінас, Т.Адорно, В.Клафкі);

– імпліцитний підхід, який розуміє людину як *imago hominus*, тобто таку, що існує лише в модусі своїх образів (А.Шейерл);

– герменевтичний підхід, який робить акцент на тексті, в якому людина розглядається як анаграма, перетворюючись на поетичний текст (Ж.Дерріда, М.Фуко, Д.Гіртц);

– плюралістично-історичний підхід, який трактує людину як *Homo absconditus*, що виявляється в модусі плюралізму, рефлексивності і двоякої історичності (Д.Кампер, Х.Вульф та інші) [4, с.19–20].

У формуванні проблематики педагогічної антропології величезну роль зіграли роботи О. Больнова, Й. Дерболава, В. Лоха, В. Флітнера, Г. Рота та інших дослідників. Причому антропологічний підхід до освіти сприяв відродженню інтересу до вже існуючих філософських антропологічних концепцій, а також створенню нових, що враховують нове коло проблем, поставлених педагогікою.

Мета дослідження. Отже, метою статті є обґрунтування необхідності філософського (антро-

пологічного) осмислення феномена етнічності та етнокультурності з визначенням ролі філософсько-антропологічної складової у методології вивчення і реалізації народного виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звертаючись до питання філософського розуміння людини, варто зазначити, що філософська антропологія формує нові сенси, задає нові орієнтири в трактуванні людини і здатна стати ядром педагогічного розуміння *Homo sapiens*. Адже різні філософсько-антропологічні концепції людини сходяться в одному – в розумінні людини як цілісної, відкритої істоти, яка постійно і наново визначає та творить сама себе. Тому її дії, розглянуті під кутом зору самореалізації (власне антропологічної точки зору), виявляються одночасно і педагогічно значущими. Самореалізація людини полягає в її діяльності, а саме, освіті особистості у світі культури, яка створюється людьми в спільних діях і взаємних комунікаціях.

Завдання педагогічної антропології, що розглядає здатність до навчання й виховання як антропологічні властивості людини, полягає у компенсації її біологічної незавершеності і недостатності, тобто виявленні фундаменту, засад, виходячи з яких можна буде визначити педагогічну дію, а саме, – визначити цілі, стиль і методи, рефлексію і оцінку змін у напрямку до освітньої дійсності, здійснити переоцінку образу людини, що корениться в гідності і автономії індивіда, зрозуміти дитину в її «самозвеличенні» як особистість.

Не заглиблюючись у міркування з приводу взаємовідносин між філософською і педагогічною антропологією, звернемося до думки А. Огурцова та В. Платонова які двояко відображають ці відносини. По-перше, педагогічна антропологія є напрямом досліджень, який розглядає людину під кутом зору виховання й освіти (найбільш яскравим представником цього підходу є В.Лох, який насправді вказує на різницю між «антропологічною педагогікою» і «педагогічною антропологією»). По-друге, педагогічна антропологія є перенесенням способів розуміння людини у філософській антропології на педагогіку (найбільш послідовним представником цієї позиції є О. Больнов).

Звичайно, ця дихотомія досить умовна хоча б тому, що і ті, і інші підкреслюють фундаментальний характер філософської антропології для педагогічної антропології [2, с. 341–342].

Видається, що у зазначеному дискурсі варто звернути більшу увагу на «умовний» характер цієї дихотомії. Так, предметом педагогічної антропології є людина як цілісність та її ставлення до освіти і пошук способів у самореалізації в природо- і культуровідповідних змістових складових навчання і виховання, предметом же антропологічної педагогіки є закономірності способи та прийоми навчання і виховання людини, їх «примірювання» на основі філософсько-антропологічних знань на освітні процеси.

Можна дискутувати щодо протиставлення сучасним інституціям освіти того виховання, що здійснюється у безпосередніх контактах-зустрічах учителя і учня, виховання й освіти, що трактують-

ся як ненавмисний, недоцільний вплив без зусиль з боку вчителя, без раціонального освоєння попередньої культури з боку учня тощо. Але надані народною педагогікою і етнопедагогікою теоретичні «преференції» варто визнати значущими, особливо якщо зважати на той факт, що в сучасній модернізації освіти мова йде про демократизацію, відкритість, суб'єкт-суб'єктні відносини навчання і виховання.

Основний пафос філософської антропології минулого століття полягає у критиці просвітницького образу людини, який надмірно раціоналізував особу і підпорядкував її об'єктивним, загальнозначущим структурам. У цьому полягає основний імпульс антропології ХХ століття. Проте, ті претензії, з якими виступила філософська антропологія, на побудову цілісного образу людини, на усвідомлення людини в усій сукупності її здібностей і стосунків, виявилися невиконаними.

Філософська антропологія в ХХ столітті, на думку деяких авторів, будувала концепції людини, висвітлюючи в ній лише одну сторону, лише один аспект, покладаючи його в основу всього образу людини. Це стосується і розуміння людини як діяльної істоти (філософія прагматизму), і її трактування як носія вітальних функцій (філософія життя), і осмислення її як екзистенції, що покинута в бутті-у-світі (екзистенціалізм), і її аналізу як комунікативної істоти (німецький екзистенціалізм). Усі інші аспекти (причому не менш важливі) залишалися вторинними, похідними, службовими тощо. Розум виявився епіфеноменом життя, діяльності, турботи, комунікації. Він виконував і покликаний виконувати службові функції: або пристосування, або інструментарію людської активності, або комунікації [2, с. 282].

Така оцінка пошуків сутності людського життя в усій його повноті дещо зменшує значущість феноменологічного розкриття сутності, яка, завдяки феноменології постає більш наближеною до предмета. Саме така колізія відбулася із реалізацією у педагогіці, зокрема етнопедагогіці, антропологічних напрацювань щодо етнокультурного компонента освіти. Звичайно, слід визнати, що сучасна епоха – це час пробудження і зростання етнічної самосвідомості, але етнічність за своїм потенціалом, характером співвідношення з загальнолюдськими цінностями може бути як творчою, так і руйнівною, тобто може спиратися як на гуманістичні традиції, так і на абсолютизацію особливостей природних і соціальних характеристик націй. Це неминуче призводить до протиставлення своєї нації іншим, до деконструктивності у процесі інтеграції свого народу в єдине людство, яке повинно зберігати у вищій цілісності неповторність кожного.

Сьогодні майже всі мислителі надають перевагу і навіть «першу скрипку» гуманізму як принципу, який у пізнанні світу, у визначенні місця людини у світі та суспільстві, а також у наведенні контурів співіснування розглядає всі настанови крізь інваріантні цінності людини як особистості, цілісності й найвищої цінності.

Саме ці інваріанти й постулати гуманізму, на

нашу думку, чекають на переосмислення, а можливо й уточнення у контексті сучасних реалій життя, оскільки не можна не враховувати того факту, що гуманізм – це дитина епохи Відродження, яка «визволила» людину з тієї обмеженості, що накладалася на неї теоцентризмом, внаслідок чого людина починає вважати себе співтворцем природи та намагається перебудувати її на свій розсуд, розглядаючи природу як силу, яка потребує підкорення. Така самовпевненість людини перетворила «наївне» визначення генетичного пріоритету природи відносно людини спочатку в помірний раціоналізм, а згодом гуманізм просвітництва поставив Номо сарієнс у центр Всесвіту з вірою в необмежені можливості людини (антропоцентризм). Якщо не виходити з цього постулату, то слід сказати, що філософія Нового часу своїм онтологічним нігілізмом зробила антропоцентричний гуманізм «утилітарно-прагматичним», коли природа розглядається людиною виключно як споживацька цінність та джерело ресурсів для існування етносу. Таким чином, варто зазначити, що «безмежність» гуманізму суттєво обмежена, а точніше детермінована рефлексією людини щодо ієрархії цінностей.

Отже, гуманізм має величезний потенціал, адже здатен допомогти людині: по-перше, визначити своє місце у світі, суспільстві, виробити власне ставлення як до природи, так і до інших людей; по-друге, вирішити за допомогою консенсусу і діалогу, толерантності назрілі проблеми; по-третє, жити у злагоді з собою.

Людство являє собою єдиний соціальний організм, розпорошений на безліч найрізноманітніших соціальних груп і сукупностей – націй, класів, професійних, релігійних груп тощо. Важливе значення у видовій різноманітності людства набувають соціально-етнічні спільноти, починаючи з невеликих племен та родових кланів і завершуючи багатомільйонними народами та націями. Ці спільноти постають у житті людини першою реалією, з якою вона зіштовхується в бутті і до якої вона належить, адже немає, напевне, в історії нічого більш стабільного й споконвічного, ніж ці спільноти, в яких людина отримує своє родове визначення.

Антропологічний аспект розгляду етнічного буття дозволяє побачити вплив на людину етносоціальних, геопсихічних, соціологічних, історичних, расових, культуроморфних, психічно-несвідомих чинників у процесі життєдіяльності етносу, який слід розуміти як позачасову, позатериторіальну, позадержавну, надкласову, надпартійну групу людей, об'єднаних спільним походженням, культурою, мовою, історією, традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом [1, с.43].

У предметному полі народної педагогіки і етнопедагогіки знання, що були накопичені в процесі вивчення етносу, було узагальнено в численних напрямках та концепціях, що можна представити двома підходами: гуманітарний та природознавчий. Гуманітарний підхід в етнології, виходячи із теоретичних та методологічних засад суспільних та гуманітарних наук – це вивчення сутності етнічних явищ та процесів. До цих наук відносяться етнографія, історія, археологія, соціологія тощо.

Своєрідністю гуманітарного підходу в розумінні етносу та етнічних процесів є те, що поява, розвиток та функціонування етнічних спільнот пов'язується з факторами суспільного розвитку, в першу чергу – виробництва, спілкування (мови), духовного життя (культури), звичаїв, побуту, фольклору тощо.

Цей підхід в етнології домінує також в етнопсихології та етносоціології, мовознавстві та ін. Висхідним для розуміння етносу і етнічних процесів при цьому є думка про вирішальну роль соціокультурних чинників етногенезу, на підставі яких формуються і розвиваються етнічні спільноти. Такими чинниками є характер і спосіб суспільного виробництва, на підставі яких формується і відповідний йому спосіб життя. Етапами розвитку етнічних спільнот тут вважаються рід, плем'я, народність, нація [3].

Зовсім по-іншому сутність етносу та етнічних процесів тлумачить природознавча етнологія, що з'явилася і набула певної популярності в останні роки. На відміну від гуманітарної, природознавча етнологія розглядає етноси не стільки з точки зору історичного процесу розвитку людських спільнот, скільки їх контактів і зв'язків з природою, довкіллям.

Немає сумніву, що антропологічна рефлексія повинна враховувати усі чинники, які впливають на людину в бутті, але сучасні вимоги до цього розгляду змушують «перетворити» людину-об'єкт на людину-суб'єкт, яка з усіх впливів культурно-історичного оточення бере лише те, що задовольняє її як особистість. Це підкреслюється ще й тим, що навіть на рівні теоретичних узагальнень важко сказати, які чинники стають вирішальними, значущими у справі етносів, націй. Відомо лише, що кожна інтегральна система передбачає певний спосіб її функціонування, самозбереження. На різних, рівнях існування етносу це можуть бути різні прояви (державність, культурно-психічна єдність, мова тощо). Але у цьому процесі є безліч варіантів і інваріантів, що не дає можливості надати перевагу певним чинникам.

Тож національна спільнота всіма засобами прагне до організованості. Коли вона не організована державно, велика частина енергії зайнята справами в громадських організаціях. Обмеження політичної свободи і національно-політичне переслідування, яких зазнавали народи в межах багатонаціональних імперій, спрямовували людей в бік тільки культурної пильності (до етнографічних стадій, до збирання народних міфів, легенд, оповідань, звичаїв, виробів мистецтва і т. ін.). Згадка про давнину мимоволі повертала у минуле, відтворювала світлі часи і поволі наново формувала масову національну свідомість. Пробудження політичних змагань в цих умовах було тільки питанням часу: усвідомлена культурна окремішність автоматично призводить до політичного визволення, до автономії, до самостійності.

Відтак варто зазначити, що культура у певній мірі вирішує справу існування нації. Обидва приклади показують таку функцію культури. Вона безсумнівно постає значущою у внутрішній сфері життя нації, і навіть стихійний вплив культу-

ри оточення є могутнім чинником, який пов'язує людину психологічно із середовищем. Головний стрижень людської індивідуальності ґрунтується на колективній терпимості, в якій особисте життя цілком потопає. Зовнішні, суспільні явища є одночасно одиничними, особистими переживаннями людини.

Висновки. Отже, в антропологічному вимірі акцент робиться на розгляді людини як універсального світу соціального буття, що складається в міру її входження у національно-самобутню цілісність своєї життєдіяльності, в єдину духовно-національну дійсність соціалізації, в якій кожне людське життя є етапом, складовою цього безконечного процесу самореалізації вільної людини, самоіснування людини у суспільстві, у всесвітній історії як духовного, вільного, творчого суб'єкта.

У межах соціально-філософської антропології щодо етнокультурної компоненти соціального життя і, зокрема освіти, антропологічна рефлексія дає можливість вичленити певні закономірності етнокультурного процесу, а саме:

– закон антропологічної орієнтації суспільства і суспільного життя, які так чи інакше втілюють інтереси, цінності людини, служать їй;

– закон хвилеподібності суспільного життя: суспільні чинники, створені людиною задля розв'язання власних проблем, відчужуються від людини, потім знову підпорядковуються їй;

– закон зростаючих масштабів «оберненості» суспільства: в міру розвитку людини та суспільства масштаби цієї «оберненості» суспільства проти лю-

дини збільшуються, а тиск суспільства на людину посилюється;

– закон збереження цілісності й автономності людини у суспільстві: за будь-яких форм та масштабів підкорення людини суспільним інститутам особистість зберігає себе як тотальність, як суб'єкт;

– закон нелінійності розвитку людини в суспільстві: у всесвітній історії немає односпрямованого процесу сходження та розвитку людини, і цей процес включає в себе відступи, багатоманітність форм, супроводжується не лише досягненнями, а й втратами;

– закон відносного розвитку свободи та творчості людини: відкидається якесь абсолютне розуміння свободи та творчості, вони сприймаються такими величинами, що пов'язані з конкретно-історичними умовами розвитку людини і суспільства і такими, що існують у кожному моменті буття людини;

– закон зростання ролі людини у суспільстві, історії (зростання антропологічного детермінізму у всесвітній історії).

Людське самовизначення окреслюється в даному контексті як здатність людини до реалізації своїх намірів, прагнень до вдосконалення самої себе, як процес розкриття на індивідуальному рівні всіх потенцій суспільного буття. Це як розкриття людськості, вияв специфічних особливостей, характерних для певного стану суспільного розвитку, а також як усталена самореалізуюча система з чітко визначеними процесами прийняття потреб та інтересів як складових компонентів життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Етнос. Нація. Держава.: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду: монографія: [За Заг. Ред.. Ю. І. Римаренка]. – К.: Інститут держави і права НАН України, 2000. – 516 с.
2. Огурцов А. П. Образы образования. Западная философия образования. XX век. / А. П. Огурцов, В. В. Платонов. – СПб.: РХГИ, 2004. – 520 с.
3. Римаренко С. Ю. Самовизначення особи, нації, держави (Етнополітичний аналіз): монографія. / С. Ю. Римаренко. – К.: Видавничий дім «Юридична книга», 1999. – 543 с.
4. Theorien und Konzepte der pädagogische Anthropologie / Hrsg. J. Petersen, G. B. Reinert. – Donauworth, 1994. – S. 19–20.